JAHON VA O'ZBEK ADABIYOTI NAMUNALARINI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Mamatsoliyeva Xurshida Hamdam qizi
Urganch davlat pedagogika institute o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada jahon va o'zbek adabiyoti namunalarini o'qitish jarayonida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Adabiyotning inson ma'naviyati, axloqiy qarashlari, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini shakllantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilingan. O'zbek va jahon adabiyoti namunalarini qiyosiy o'rganish orqali insonparvarlik, vatanparvarlik, adolat, halollik, mehr-oqibat, bag'rikenglik, mas'uliyat, ezgulik va boshqa ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'quvchilarda shakllantirish metodikasi ishlab chiqilgan. Maqolada badiiy matn bilan ishlash, muammoli vaziyat, qiyosiy tahlil, rolli o'yin, munozara, refleksiya va ijodiy topshiriqlarga asoslangan metodik model taklif etilgan. Shuningdek, o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: jahon adabiyoti, o'zbek adabiyoti, ma'naviyat, axloq, ma'naviy-axloqiy kompetensiya, badiiy asar, qadriyat, insonparvarlik, vatanparvarlik, qiyosiy tahlil, tarbiyaviy ta'lim, refleksiya.

KIRISH

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchiga faqat bilim berish emas, balki uning shaxsiy, ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy sifatlarini rivojlantirish ham muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiyot fani shaxsning ma'naviy olamini boyitish, axloqiy qarashlarini shakllantirish va insoniy qadriyatlarga munosabatini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Badiiy adabiyot inson va jamiyat hayotining turli qirralarini obrazlar, voqealar, konfliktlar va badiiy tasvir vositalari orqali ifodalaydi. O'quvchi badiiy asarni o'qish jarayonida qahramonlarning xatti-harakatlari, qarorlari, tanlovlari va hayotiy pozitsiyalarini kuzatadi. Natijada u yaxshilik va yomonlik, adolat va adolatsizlik, halollik va yolg'on, mas'uliyat va beparvolik kabi axloqiy tushunchalar haqida mustaqil fikr yurita boshlaydi.

Jahon va o'zbek adabiyoti namunalarini birgalikda o'rganish esa ma'naviy-axloqiy tarbiyaning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Chunki turli xalqlar adabiyotida umuminsonga xos qadriyatlar bilan bir qatorda milliy-madaniy xususiyatlar ham o'z aksini topadi.

ADABIYOTNING MA'NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Ma'naviy-axloqiy kompetensiya shaxsning axloqiy me'yor va qadriyatlarni bilishi, ularni hayotiy vaziyatlarda anglay olishi, to'g'ri qaror qabul qilishi va o'z xatti-harakatlarini ma'naviy-axloqiy mezonlar asosida tartibga sola olish qobiliyatini ifodalaydi.

Adabiyot ta'limida mazkur kompetensiyani quyidagi tarkibiy qismlar asosida ko'rib chiqish mumkin:

1. Qadriyatli-kognitiv komponent – o'quvchining ma'naviy-axloqiy tushunchalar haqidagi bilimlari.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Emotsional komponent – badiiy qahramonlarning kechinmalarini tushunish, hamdardlik bildirish va ularning holatini his etish.

3. Refleksiv komponent – o‘z qarashlari va xatti-harakatlarini axloqiy mezonlar asosida tahlil qilish.

4. Amaliy-xulqiy komponent – o‘zlashtirilgan ma’naviy qadriyatlarni real hayotdagi xatti-harakatlarda namoyon etish.

5. Kommunikativ komponent – axloqiy masalalar bo‘yicha o‘z fikrini asoslash, boshqalarning fikrini hurmat qilish va muloqot olib borish.

Shunday qilib, adabiyot darsida ma’naviy-axloqiy kompetensiyani shakllantirish faqat “tarbiyaviy xulosa” chiqarish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchining bilimdan amaliy xulq-atvorgacha bo‘lgan rivojlanishini ta’minlashi kerak.

O‘ZBEK ADABIYOTI NAMUNALARI ORQALI MA’NAVIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH

O‘zbek adabiyotining mumtoz va zamonaviy namunalari o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish uchun katta tarbiyaviy imkoniyatga ega.

Masalan, Alisher Navoiy asarlarini o‘rganishda:
insonparvarlik;
adolat;
saxovat;
ilmga intilish;
komillik;
do‘stlik;
ezgulik
kabi qadriyatlar tahlil qilinadi.
Abdulla Qodiriy asarlari orqali:
vatanparvarlik;
milliy o‘zlik;
oilaviy qadriyatlar;
sadoqat;
ijtimoiy mas’uliyat
masalalarini o‘rganish mumkin.

Cho‘lpon ijodida esa inson erkinligi, milliy uyg‘onish, ma’rifat, inson qadr-qimmati kabi masalalarga e’tibor qaratish mumkin.

Bunda o‘qituvchi tayyor axloqiy xulosani berishdan ko‘ra, o‘quvchini badiiy matn asosida mustaqil axloqiy xulosa chiqarishga yo‘naltirishi maqsadga muvofiq.

JAHON ADABIYOTI NAMUNALARI ORQALI UMUMINSONIY QADRIYATLARNI O‘RGATISH

Jahon adabiyotining turli namunalarida insoniyat uchun umumiy bo‘lgan ma’naviy-axloqiy muammolar yoritilgan.

Masalan:
Uilyam Shekspir asarlarida insoniy munosabatlar, muhabbat, xiyonat va tanlov;
Viktor Gyote ijodida insonning ma’naviy izlanishlari;
Servantes asarlarida ideal va reallik munosabati;

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mark Tven asarlarida insoniylik va ijtimoiy munosabatlar;
Lev Tolstoy ijodida axloqiy tanlov, vijdon va insoniy mas'uliyat
kabi masalalarni tahlil qilish mumkin.

Jahon adabiyoti namunalarini o'zbek adabiyoti bilan qiyoslash o'quvchilarga ma'naviy qadriyatlarning umuminsoniy va milliy jihatlarini anglash imkonini beradi.

Masalan, "adolat" tushunchasi turli adabiy asarlarda qanday talqin qilinganligi qiyosiy tahlil qilinadi. O'quvchi turli xalqlar adabiyotidagi farqlarni ko'rish bilan birga, insoniyat uchun umumiy bo'lgan qadriyatlarni ham aniqlaydi.

MA'NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MODELI

Tadqiqot doirasida quyidagi metodik modeldan foydalanish mumkin:

Badiiy matn → Muammoli vaziyat → Axloqiy tahlil → Qiyoslash → Munozara → Shaxsiy munosabat → Refleksiya → Amaliy xulosa

1-bosqich – Qadriyatli motivatsiya

Dars boshida o'quvchilarga asarda ko'tarilgan axloqiy muammo bilan bog'liq savol beriladi.

Masalan:

"Inson uchun adolat muhimmi yoki shaxsiy manfaat?"

O'quvchilar dastlab o'z fikrlarini bildiradilar. Keyinchalik badiiy matn asosida ushbu fikrlarini qayta ko'rib chiqadilar.

2-bosqich – Badiiy matnni anglash

O'quvchilar asarni o'qib, qahramonlarning xatti-harakatlari va qarorlarini aniqlaydilar.

Topshiriq:

"Qahramonning qarorini to'g'ri yoki noto'g'ri deb hisoblashga qanday dalillar bor?"

3-bosqich – Axloqiy muammoni aniqlash

O'quvchilar asardagi asosiy axloqiy konfliktni aniqlaydilar.

Masalan:

vijdon ↔ manfaat
adolat ↔ adolatsizlik
sadoqat ↔ xiyonat
ezgulik ↔ yovuzlik
mas'uliyat ↔ beparvolik

4-bosqich – Qiyosiy tahlil

O'zbek va jahon adabiyotidan olingan ikki asar qiyoslanadi.

Mezoni	O'zbek adabiyoti	Jahon adabiyoti
Asosiy qadriyat	Insonparvarlik	Insonparvarlik
Axloqiy muammo	Adolat	Adolat
Qahramon tanlovi	Jamiyat va shaxs	Shaxs va jamiyat
Muallif pozitsiyasi	Milliy qadriyatlar asosida	Umuminsoniy qadriyatlar asosida
Umumiy jihat	Ezgulikka intilish	Ezgulikka intilish

Bunday qiyosiy yondashuv o'quvchining turli madaniyatlarni tushunishiga va bag'rikenglik qarashlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

5-bosqich – Munozara

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘quvchilar ikki guruhga ajratilib, asardagi axloqiy muammo yuzasidan o‘z pozitsiyalarini himoya qiladilar.

Masalan:

“Qahramon o‘z qarorida haq edimi?”

Muhimi, o‘quvchi shaxsiy fikrini badiiy matndan olingan dalillar bilan asoslay olishi kerak.

6-bosqich – Refleksiv bosqich

O‘quvchiga quyidagi savollar beriladi:

Men qahramonning o‘rnida bo‘lganimda qanday qaror qilgan bo‘lardim?

Asardagi qaysi xatti-harakat menga ta’sir qildi?

Qahramonning xatosidan qanday xulosa chiqarish mumkin?

Asarda ilgari surilgan qadriyat mening hayotimda qanday namoyon bo‘ladi?

Bu bosqich badiiy asardagi axloqiy mazmunni o‘quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog‘laydi.

INNOVATSION METODLAR

Ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

“Axloqiy dilemma”

O‘quvchiga ikki xil qaror o‘rtasidagi tanlov beriladi.

Vaziyat: Qahramon o‘z manfaatini ko‘zlashi yoki boshqa inson manfaatini himoya qilishi mumkin.

O‘quvchi o‘z tanlovini dalillar bilan asoslaydi.

“Qahramon kundaligi”

O‘quvchi badiiy asar qahramoni nomidan kundalik yozadi.

Bu metod qahramonning ichki dunyosini tushunishga yordam beradi.

“Agar men qahramon bo‘lganimda...”

O‘quvchi qahramonning muayyan vaziyatdagi qarorini o‘z pozitsiyasi bilan taqqoslaydi.

“Qadriyatlar xaritasi”

Asardagi asosiy qadriyatlar aniqlanib, ular o‘rtasidagi bog‘liqlik grafik shaklda ifodalanadi.

“Ikki asar – bir qadriyat”

Jahon va o‘zbek adabiyotidan ikki asar tanlanadi. Ularda bir xil qadriyatning qanday ifodalangani qiyoslanadi.

“Hayotiy vaziyat”

Asardagi axloqiy muammo real hayotiy vaziyatga aylantiriladi va o‘quvchi muammoni hal qilish yo‘lini taklif qiladi.

MA’NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYANI BAHOLASH MEZONLARI

O‘quvchilarning rivojlanish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Qadriyatlarni anglash	Qadriyatlarni mustaqil aniqlaydi va izohlaydi	Asosiy qadriyatlarni aniqlaydi	Yordam bilan aniqlaydi
Axloqiy tahlil	Qaror va xatti-harakatlarni dalillar bilan tahlil qiladi	Qisman tahlil qiladi	Tahlilda qiynaladi
Empatiya	Qahramon kechinmalarini chuqur anglaydi	Asosiy kechinmalarni anglaydi	Qisman anglaydi
Mustaqil fikrlash	O‘z pozitsiyasini asoslaydi	Fikr bildiradi, ammo dalil kam	Tayyor fikrga tayanadi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Qiyoslash	Ikki adabiy namunani mustaqil qiyoslaydi	Asosiy farqlarni aniqlaydi	Qiyoslashda qiynaladi
Refleksiya	O‘z qarashlarini tahlil qiladi	Qisman tahlil qiladi	Refleksiya yuzaki
Amaliy qo‘llash	Qadriyatni real vaziyat bilan bog‘laydi	Qisman bog‘laydi	Bog‘lashda qiynaladi

TAJRIBA-SINOV ISHLARINI TASHKIL ETISH

Mazkur metodikaning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash mumkin. Tajriba-sinov jarayonini uch bosqichda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqich – aniqlovchi bosqich.

O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarining boshlang‘ich darajasi aniqlanadi. Bunda diagnostik savollar, vaziyatli topshiriqlar, suhbat va kuzatuv metodlaridan foydalaniladi.

Ikkinchi bosqich – shakllantiruvchi bosqich.

Jahon va o‘zbek adabiyoti namunalarini o‘qitish jarayonida yuqorida keltirilgan metodik model va interfaol metodlar tizimli ravishda qo‘llaniladi.

Uchinchi bosqich – nazorat-yakuniy bosqich.

O‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalari qayta diagnostika qilinadi va dastlabki natijalar bilan qiyoslanadi.

Bunda quyidagi ko‘rsatkichlar qiyoslanishi mumkin:

qadriyatni anglash → axloqiy muammoni aniqlash → mustaqil fikrlash → dalillash → empatiya → refleksiya → amaliy xulosa.

XULOSA

Jahon va o‘zbek adabiyoti namunalarini o‘qitish o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Badiiy asardagi obrazlar, konfliktlar, hayotiy vaziyatlar va axloqiy tanlovlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda insonparvarlik, adolat, halollik, mas’uliyat, vatanparvarlik, sadoqat, bag‘rikenglik va ezgulik kabi qadriyatlarni shakllantirish mumkin.

Jahon va o‘zbek adabiyoti namunalarini qiyosiy o‘rganish esa o‘quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro bog‘liqligini anglash imkonini beradi. Bunda o‘quvchi faqat badiiy asar mazmunini o‘zlashtirib qolmay, balki undagi axloqiy muammolar yuzasidan mustaqil fikr yuritadi, turli pozitsiyalarni taqqoslaydi va o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘laydi.

Tadqiqotda taklif etilgan “Badiiy matn → Muammoli vaziyat → Axloqiy tahlil → Qiyoslash → Munozara → Shaxsiy munosabat → Refleksiya → Amaliy xulosa” modeli adabiyot ta’limini ma’naviy-axloqiy kompetensiyani rivojlantirishga yo‘naltirish imkonini beradi.

Shu jihatdan adabiyot darslarini faqat badiiy-estetik bilimlarni berish bilan cheklamasdan, o‘quvchining ma’naviy pozitsiyasini shakllantirish, axloqiy tanlovlarni anglash va qadriyatlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga yo‘naltirish zamonaviy adabiyot ta’limining muhim metodik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent.
3. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent.
5. Tolstoy L.N. Vastava i mir. – Moskva.
6. Shekspir U. Tanlangan asarlar. – Moskva.
7. Gyote I.V. Faust. – Moskva.
8. Adabiyot o'qitish metodikasi bo'yicha zamonaviy pedagogik va metodik tadqiqotlar.
9. Ma'naviy-axloqiy tarbiya va kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy-metodik manbalar.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.